С. В. Столяр,
магістрант
Науковий керівник: к.ф.н., ст. викл. М. Л. Ліпісівіцький

Модифікації мотиву Медеї у творчості Бертольта Брехта

Перебуваючи у постійному розвитку, література постійно повертається до своїх витоків, черпаючи з них образи, теми, сюжетні лінії та інші ідеї. Безумовно, що міфологія, яка є джерелом і колискою літератури, містить у собі велику кількість ідейно-фактичного матеріалу. Не дивно, що використання міфологічних сюжетів та запозичення героїчних образів античності стало традицією європейської літератури.

Метою нашого дослідження є розгляд зв'язку творчості відомого німецького драматурга Бертольта Брехта з античністю. Ми зосереджуємо увагу на образі Медеї, що з огляду на тематично-ідейну позицію письменника та існуючу традицію літературознавчої рецепції його творчості можна сміливо назвати дещо нетрадиційним аспектом для дослідження творчого доробку видатного німецького драматурга.

Медея – дуже цікавий і суперечливий образ, який виникає в давньогрецькій міфології і дебютує в літературі у якості головної героїні однойменної трагедії Евріпіда. Ця інтерпретація образу Медеї була настільки вдалою та успішною, що цей образ багаторазово з'являється в літературі, причому з використанням рис, наданих їй грецьким трагіком.

Якщо більш детально торкнутися образу Медеї, то в першу чергу потрібно дослідити джерела його виникнення. Класична версія про Медею ґрунтується на міфологічному циклі про аргонавтів та трагедії Евріпіда. Але не можна не помітити суперечностей, пов'язаних з цим образом [3: 682].

Медея є досить неоднозначним образом, який сполучає у собі масу суперечностей. З однієї сторони вона була рішучою, сильною духом, здатною до самопожертви, вірною жінкою. З іншого – впертою, жорстокою, ревнивою, здатною на все заради своїх бажань. Така полярність образу ускладнює його сприймання, оскільки не можливо точно сказати, який цей образ – позитивний чи негативний.

Причини амбівалентності Медеї можна умовно поділити на дві групи. До першої групи відносяться причини пов'язані з існуванням великої кількості варіацій міфів, які взаємодоповнювали та взаємозаперечували один одного. Серед факторів, які спричинили цю ситуацію, слід виділити в першу чергу хронологічно-географічну протяжність міфологічної площини. Тобто міфи, які, як відомо передавалися з вуст в вуста по всій території Давньої Греції зазнавали значних ідейно-змістових деформацій. З цим процесом нероздільно пов'язаний

суб’єктивний чинник, тобто вплив індивідуальності оповідача, який відображався на міфологічному матеріалі, особливостями його виражальних здібностей, пам’яті тощо. Підсумовуючи, можна сказати, що головною причиною була відсутність чіткого конкретного запису .

Друга група причин носить соціальний характер і нероздільно пов’язана з особливостями епохи та станом суспільства.

Створення міфології простяглося у досить широкому проміжку часу. Міфологія як найдавніша форма світогляду розвивалась паралельно з людською свідомістю, відображаючи у собі найдавніші уявлення людей про оточуючу їх дійсність. Перебуваючи у постійному процесі кількісного і якісного росту, міфи видозмінювались, нові – більш актуальні – витісняли старі, які проте не зникали безслідно, а залишили свій відбиток у цій древній формі фольклору. На це відголосся старих уявлень накладалися нові, і так не однократно, утворюючи таким чином синтез декількох епох. Тому характерною ознакою більшості міфів є поліхронологічність [10: 56].

Соціальною причиною амбівалентності образу Медеї є її маргінальна поліхронологічність, яка характеризується поєднанням світоглядних традицій двох великих епох, на кордоні яких був створений даний міфологічний цикл – матріархату і патріархату. Ситуація недовизначеності у суспільстві, коли патріархат уже начебто прижився, але гендерна проблема була однією з ключових, неоднозначно впливала на поведінку людей. По-перше не достатньо відпрацьовані були поведінкові моделі для представників обох статей, по-друге – соціальні ролі були не чітко сформовані, що призводило до крайностей у діях людей, які не до кінця знаюли, як їм поводитися.

Існування в образі Медеї суперечливих рис нерозривно пов’язано з неоднозначністю історичного періоду. У сучасному суспільстві відверто негативні риси, такі як поступливість, пасивність, залежність, сентиментальність характеризуються гендерним контрастом, тобто негативними вони вважаються для чоловіків, а щодо жінок цілком прийнятними, навіть позитивними. Тому ми можемо припустити, що в епоху матріархату все було навпаки – жінки не могли собі дозволити бути слабкими. Грунтуючись на даних твердженнях, амбівалентність Медеї можна охарактеризувати як зіткнення чоловічого і жіночого начал.

Повертаючись до міфологічної Медеї, слід зауважити, що деякі дослідники притримуються думки, що її образ має тісний зв'язок з образом матріархальної прабогині, яка у дещо пізніших віруваннях розпалася на тріаду богинь, учасницею якої була також і Медея, пізніше представлена як чарівниця. Остаточної десакралізації Медея набуває у трагедії Евріпіда, де вона постає в образі ревнивої дружини та дітовбивці. Всі подальші розробки образу даної міфологічної героїні

обертаються саме навколо проблеми материнства, яку першим порушив грецький трагік.

Щодо Б. Брехта, то у своєму вірші "Die Medea von Lodz" ("Медея з Лодзя") він порушує принципово інший аспект. Користуючись мотивом Медеї для створення інтертекстуального емоційно наповненого твору, автор звертає увагу на проблему «чужинки», персонажу, який не сприймається оточенням [10: 13].

Історія написання цього вірша починається ще у 1933 році, про що Брехт особисто пише у листі до Хелени Вайгель про свою спільну з композитором Ейслером "Medea-Idea". У Брехта з'являється задумка створення п'єси про Медею на сучасний манер. Драматург навіть робить деякі начерки, які датуються 1936 р. [6: 1308].

Ось що він пише про це у вище згаданому листі: "Außerdem habe ich mir die "Medea-Idea" mit Eisler zusammen überlegt und denke, es wird gehen. Auch das Aufführen" [8: 391]. (Крім того разом з Ейслером ми обмірковували "ідею Медеї", з якої, думаю, може щось вийти. Навіть постановка.)

На жаль, "Medea-Idea" реалізується у творчості Брехта експліцитно лише у вірші "Die Medea von Lodz", написаному у 1934 р., в якому спочатку коротко переповідається автором, хто така Медея і як її сприймали в Коринфі, а потім йдеться про сучасних автору "Медей". Висловлюється припущення, що у вірші йдеться про так званих східних євреїв, які перебиралися у Берлін і селилися у бідних кварталах, які ще називали «кварталом сараєм» „Scheunenviertel". Вони належали до ортодоксальних євреїв, яким не вдалося асимілюватися, тому вони не прижилися і зазнавали особливих переслідувань від націонал-соціалістів [7: 588].

Бертольт Брехт підкреслює подібність ставлення оточення до Медеї Евріпіда, яка мала не таку, як усі інші, манеру говорити, ходити і т. ін., та до єврейських переселенців початку XX ст., на яких також "дивилися косо".

Мотив «чужинки» у вірші актуалізується використанням алюзії на Медею. Вживання літературно-культурного коду Medea у множині – "Medeen", сигналізує читачу про наявність інтертекстуальності, а не звичного переосмислення сюжету та образу, як у інших письменників. Тобто ім'я Медеї крім текстового діалогізму виступає ще й стилістичним прийомом – антономазією, яка ґрунтується на вживанні власного імені замість загального. Використовуючи конструкції "текст про текст" та "текст у тексті", Б. Брехт досягає декількох цілей. По-перше, йому вдається у завуальованій формі актуалізувати проблему ізоляції певного кола людей іншими, висловити своє несхвалення. По-друге, використання міжтекстового антропоніму *Медея,* надає віршу більшої виразності, художньої цінності [7: 240].

Побудова вірша передбачає короткий переказ історії Медеї, тому від читача для інтерпретації нелінійності тексту не вимагаються особливі фонові

знання. Увага автора зосереджується на мотиві страждання. Бертольт Брехт відходить від традиційної інтерпретації Медеї як злочинниці, натомість, як згодом і Кріста Вольф у своєму романі "Медея. Голоси" ("Medea. Stimmen", 1996) зображує дану героїню жертовою обставин та сваволі інших.

Зацікавленість Брехта образом Медеї дає нам підстави розглядати можливість проникнення її в творчість письменника імпліцитно на рівні мотиву або композиційно-структурної подібності.

П’єса "Матінка Кураж та її діти" написана у 1939 р. як історико-алегорична драма. Поряд з основним завданням автора попередити німецький народ, загострити проблему абсурдності та жорстокості війни, однією з провідних ідей п’єси стала несумісність материнства з війною і насиллям. Головна героїня твору – Анна Фірлінг, бачить у війні годувальницю, возвеличує її і прихиляється перед нею, попри те що війна поступово забрала життя її трьох дітей. Якщо більш детально розглянути проблему материнства, в очі впадає імпліцитний зв'язок між драмою Б. Брехта та трагедією Евріпіда на рівні формування образу головної героїні.

Ми сміливо можемо припустити, що автор навмисно побудував свою драму так, щоб вона лежала в одній ідейній площині з вище згаданою трагедією, оскільки "Матінка Кураж та її діти" є хронологічно пізнішим твором, ніж "Die Medea von Lodz". Тому логічною є думка, що вона увібрала в себе деякі елементи так званої "Medea-Idea" Бертольта Брехта. Наскільки свідомо німецький драматург підійшов до втілення ідеї Медеї у цій п’єсі сказати важко, проте аналізуючи її їх не можливо не помітити.

Під кутом зору проблеми материнства та вбивства власних дітей мотив Медеї у п’єсі "Матінка Кураж та її діти" проявляється із заломленням відповідно до епохи, власних мистецьких поглядів Брехта та набуває нового етично-смислового аранжування. Головна відмінність між цими двома літературними образами полягає у тому, що Медея убиває своїх дітей повністю свідомо, власними руками, тоді як матінка Кураж не лише виступає опосередкованим вбивцею, але й не усвідомлює свою причетність до їх смерті і власну провину.

Медея обирає таку модель поведінки як спосіб помсти. Вона прагне завдати болю Ясону, змити образу. Героїня ж драми Брехта клопочеться про своє благополуччя, вона прагне тільки одного – безперешкодно і забезпечено існувати у своєму мікросвіті, не помічаючи при цьому огидності та брутальності оточуючого її світу. Якщо образ Медеї виражає рішучість, безкомпромісність, твердість, принциповість, то матінка Кураж – уособлення непевності, упертості, залежності від свого способу життя.

Мотив Медеї у п’єсі Брехта втрачає один із своїх вагомих елементів – циклічність. Покінчивши зі старим життям, Медея переходить на новий виток свого існування, переживаючи переродження. Матінка Кураж навпаки переживає

застрявання – вона продовжує справу свого життя, перебуваючи як і раніше у непохитній впевненості у правоті своїх переконань.

Амбівалентність Медеї видозмінюється у образі матінки Кураж яскравою палітрою відмінностей. Суперечливість Медеї характеризується широким масштабом – це діапазон від божественності до безжальної жорстокості. В образі маркітантки Анни Фірлінг амбівалентність реалізується боротьбою мотивів: почуття материнського обов'язку проти відданості дрібному ремеслу і примітивному егоїзму. Таким чином на передній план виступає протиставлення величності Медеї, серйозності її непохитного характеру та її героїзму, дрібній, буденній, не пафосній матінці Кураж.

Мотиви циклічності та амбівалентності Медеї мають свій вияв у ще одному творі Брехта – "Добра людина з Сезуану". Полярність якостей Медеї, накладаючись на образ матінки Кураж звужується до вузького спектру. Тому ми можемо сказати, що героїня драми Брехта не стільки амбівалентна, як маргінальна, тобто вона займає середнє, проміжне, невизначене положення між мораллю та бажаннями.

Полярність Медеї у образах створених Б. Брехтом ширше проявляється у творі "Добра людина з Сезуану". Головна героїня Шен-Де, колишня повія, нині власниця тютюнової крамниці, перебуває у стані внутрішнього конфлікту між стремліннями та мораллю – вона прагне водночас діяти благочестиво та зберегти свої справи у порядку. Поляризація образу Ш. Т. проявляється не лише на внутрішньому, а й на зовнішньому рівні. Суперечливість переживань головної героїні виражається у створенні нею "брата-двійника" Шуі-Та (Шой Да), який за своєю суттю повністю протилежний своїй добрій сестрі – твердий, грубий і практичний [1: 127].

Безпосередньо пов'язаний з образом Медеї мотив циклічності повною мірою представлений у цій драмі Брехта. Ш.Т. змушена постійно розриватися між собою та своїм братом, кожного разу переживаючи новий виток циклу.

Однією з модифікацій мотиву Медеї у цій драмі, є лінія зради. Ясон зрадив Медею заради іншої жінки, а точніше заради влади та своїх дітей. Янг Сун зрадив Ш. Т. заради власних амбіцій.

Характерним відбитком мотиву Медеї у п'єсі "Матінка Кураж та її діти" є елемент "зацикленості". Медея була непохитно віддана ідеї помсти, що стосується матінки Кураж то її зацикленість проявлялась у вірності своїй справі, а саме торгівлі у своєму фургоні.

Однією з модифікацій мотиву Медеї у п'єсі Брехта є мотив расової та релігійної нетерпимості. Іноземка за своїм походженням і суттю, Медея у всіх варіаціях міфу вважалася чужинкою, до якої жителі Коринфу ставилися з пересторогою, навіть з ворожнечею. Ідея античної ксенофобії протікаючи у

хронологічному відрізку трансформується у творі німецького драматурга у висвітлення проблеми війни на основі релігійних переконань [9: 39].

Структурний елемент відіграє також важливу роль при дослідженні модифікацій мотиву Медеї у творах Б. Брехта. Драма Бертольта Брехта – новий тип драми, в якій поєднуються естетичні пошуки письменника та його художня практика. Як відомо, Брехт поділяв театр на два види: драматичний (арістотелівський) та епічний, до якого зараховував свою творчість. Одним із головних завдань, які ставив перед собою Брехт, створюючи свою епічну драму – довести, що драматургія покликана впливати насамперед на раціональне у свідомості читача або глядача, а не звертатись до його емоцій. Письменник намагався змусити читача не співпереживати, а натомість сперечатися.

Порівнюючи драматичну та епічну форму театру, Бертольт Брехт зображує першу як залучення до подій та збудження емоцій, що несе в собі елемент перенесення в епіцентр подій. Епічний театр, на думку драматурга, – звертається до читача, як до критика, ставить його у позицію спостерігача, звертається до розуму, спонукає приймати рішення – "ефект очуження" [2: 17].

Якщо порівняти трагедію Евріпіда "Медея" та драму Брехта "Матінка Кураж та її діти", то ми можемо впевнено назвати ці два твори яскравими представниками описаних вище форм театру. У античній трагедії автор таким чином будує виклад матеріалу, що читач мимоволі стає співучасником, того про що розповідає автор. Знакова сцена убивства матір'ю дітей підсилює емоційну напругу, затягує у афективний вихор, викликаючи катарсис.

Драма Бертольта Брехта побудована у такий спосіб, що дії і вчинки дійових осіб викликають у читача не стільки співпереживання скільки супротив, пошук варіантів, заперечення.

Досліджуючи мотив Медеї, ми зробили висновки, що з часів общинно-родового ладу та грецьких рабовласницьких полісів до загальноєвропейських релігійно-політичних конфліктів у XVII ст. або глобальних трагедій XX ст. та й у сучасному інформаційно-глобалізованому суспільстві – сутність проблем практично не змінилася.

Крім того не можна опустити той факт, що міфологічна Медея, яка є недовершеним колажем створених у різний час уривків міфів, на межі переходу від матріархату до патріархату, сьогодні у емансипованому та фемінізованому суспільстві постає як символ переходу. Її можна трактувати також як знак свободи, яка має тенденцію до безконтрольності, переходу до сваволі.

Література

1. Брехт Бертольт Театр – М.: Искуство, 1964. – 471 с.: іл.

2. Чирков О. С. Бертольт Брехт: Життя і творчість. – К.: Дніпро, 1981. – 159 с. (Класики зарубіжної літератури)
3. Пащенко В. І., Пащенко Н. І. Антична література: Підручник. – К.: Либідь, 2001. – 718 с.
4. Brecht Bertolt Der gute Mensch von Sezuan. Text und Kommentar – Frankfurt am Main: Suhrkampf Verlag, 2003. 213 s.
5. Brecht Bertolt Mutter Courage und ihre Kinder. Text und Kommentar – Frankfurt am Main: Suhrkampf Verlag, 1999. 184 s.
6. Brecht Bertolt Werke Band 10. – Frankfurt am Main: Suhrkampf Verlag, 1997. 1343 s.
7. Brecht Bertolt Werke Band 14. – Frankfurt am Main: Suhrkampf Verlag, 1993. 711 s.
8. Brecht Bertolt Werke Band 28. – Frankfurt am Main: Suhrkampf Verlag, 1998. 823 s.
9. Ortkemper Hubert Medea in Athen – Frankfurt am Main, Leipzig: Insel Verlag, 2001. 341 s.
10. Rinne Olga Medea. Das Recht auf Zorn und Eifersucht – Zürich: Kreuz-Verl. 1988. 147 s.
11. Wolf Christa Medea. Stimmen. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2006. 218 s.